

Родинні світлини Скоропадських як джерело до вивчення суспільної характеристики української аристократії

Збирання сімейних архівів, відтворення художніми засобами побуту, способу життя і діяльності найбільш відомих представників аристократичних родин було невід'ємною складовою українського консерватизму, який протягом століть забезпечував неперервність національного розвитку. Починаючи від найкращих зразків української парсуни — портретів відомих репрезентантів української аристократії, які набули популярності за часів Гетьманщини, їх оселі зазвичай прикрашали зображення славних представників роду, виконаних митцями на замовлення. Із розвитком технологій портретний живопис замінили на фотографії, які починаючи від кінця XIX ст. стали доступними і для менш забезпечених верств населення. Сімейні світлини стали таким же невід'ємним атрибутом селянської вітальні як і ікона з рушником та лампадкою. Кожна з таких фотографій це жива історія родини, яку можна було розповісти з різними подробицями та побутовими деталями. Для аристократичних родин, у тому числі й українських, сімейні фотоальбоми суттєво доповнили домашні архіви, які збиралися багатьма поколіннями протягом тривалого часу і стали розмаїтим і багатобарвним свідченням історичного минулого.

Яскравим свідоцтвом доби є фотоальбоми Скоропадських, яким судилося відіграти одну з ключових ролей в Українських національно-визвольних змаганнях. Досі сімейна фототека цієї родини ще не була предметом спеціального дослідження. Загалом архівній спадщині відомого українського козацько-старшинського роду присвятили свої праці Г. Папакін та В. Кугай¹.

¹ *Папакін Г.* Архів Скоропадських: Фамільні архіви української родової еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоро-

Одиною спробою публікації сімейних світлин з колекції Скоропадських є каталог виставки «Гідний роду свого» (до 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського), впорядкований Т. Ралдугіною².

Проте, зазначенні видання залишають поза увагою родинні світлини Скоропадських як джерело до вивчення суспільної характеристики української аристократії. Тому темою нашого дослідження є спроба на підставі світлин, розміщених у виданні «Скоропадські: Родинний альбом» (Книги 1–2. — К.: Темпора, 2014), прослідкувати наскільки повно приватні фотографії всіх членів родини, близьких та друзів, а також інтер'єрів міських помешкань і маєтків Скоропадських і Дурново дореволюційної доби відображають їх побут, традиції та звичаї.

З покоління в покоління всі представники роду Скоропадських зберігали родинні документи, передавали своїм нащадкам сімейні реліквії, на основі яких ця династія зуміла затримати свою українську ідентичність і увійти в українську історію як державотворці. Дід майбутнього гетьмана — Іван Михайлович Скоропадський відомий як колекціонер українських артефактів прищепив сину, а згодом і онукові любов до історії та старовини. Батько Павла Петровича Скоропадського — Петро Іванович багато зробив для пошуку та дослідження архівних матеріалів з історії їх роду. Наслідуючи батьківську традицію, майбутній гетьман долучився до створення фамільної колекції Скоропадських, намагаючись відшукувати документи, які на-

падських. — К., 2004; *Його ж.* Доля архівної спадщини Скоропадських у сховищах України // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945). — К., 1993. — С. 198–246; *Його ж.* Фамільні архіви української лівобережної шляхти у XVII і XVIII ст. та збірка Скоропадських // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2003. — Вип. 8. — С. 28–57; *Кугай В.* Поповнення архівного фонду Скоропадських // Архіви України. — 2010. — Чч. 3–4. — С. 306–317.

² Гідний роду свого: Каталог виставки до 130-річчя від дня народження гетьмана України Павла Скоропадського. — Укладач, автор коментарів Т. Ралдугіна. — К., 2004.

лежали різним гілкам цього великого роду. Упродовж усього свого життя він збирав та вивчав архівні матеріали про свій рід, про що зокрема свідчать сторінки його спогадів³.

До збирання і впорядкування архіву родини Скоропадських приєдналася й дружина гетьмана Олександра Петрівна Скоропадська (уроджена Дурново). Вона з дитинства захоплювалася генеалогією, колекціонувала та вивчала архіви своєї родини. Як відомо, засновником роду Дурново вважається граф Індрис, який прибув з Фландрії й разом зі своїми синами оселився у Чернігові. Від нього, з Дурново, походили деякі інші знамениті роди, які виявили себе в російській і українській історії, серед яких, зокрема, Толсті, Олсуф'єви, Демидови. Дурново брали собі жінок з місцевої знаті, серед якої були предки Рюриковичів, київських князів і литовських Гедиміновичів⁴. Захопившись історією свого роду, Олександра Петрівна прослідкувала всі сімейні зв'язки, детально дослідила шлюби та нащадків кожної з гілок та уклала повну схему родинного дерева Дурново від XIV століття. Вона також склала родовід Скоропадських, а згодом об'єднала дві схеми в одну у вигляді кола, в якому одну півкуло складає рід Дурново, іншу — Скоропадських⁵. Крім того, Олександра Петрівна ретельно впорядкувала архіви по кожній окремій гілці родів Скоропадських і Дурново. Поряд з цим вона з різних джерел ретельно збирала інформацію про генеалогію роду Скоропадських і Дурново та споріднених родів, тому її дослідження фамільної генеалогії, на думку сучасних фахівців, можна порівняти з працями О. Лазаревського та В. Модзалевського з українського родознавства, оскільки вони охоплюють історію великого кола української шляхти, а також російських князівсько-боярських та дворянських фамілій, що мали сімейні

³ Там само. — С. 41.

⁴ Докладніше див.: *Отт-Скоропадська О.* Остання з роду Скоропадських. — Львів, 2013. — С. 310–311.

⁵ Архів Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К. Липинського у Філадельфії (США) (далі — Архів СЄДІ). — П-1-21.

зв'язки з українською елітою. Разом з тим, дослідження О. Скоропадської носять абсолютно самостійний і завершений характер, вона вдало поєднала у собі риси власника фамільного архіву і його найпершого дослідника, «камерального археографа та генеалога»⁶.

Доля архівної колекції склалася непросто. Попри те, що родина з покоління у покоління збирала і досліджувала свої архіви, революційна стихія не могла не позначитися на цілісності колекції. Під час селянських заворушень був спалений дерев'яний будинок Скоропадських у Тростянці. Численні експонати родинної колекції загинули при пожежі, серед них були й родинні альбоми фотографій, впорядковані Олександром Петрівною Скоропадською. Розуміючи яку загрозу для родинних колекцій має більшовицька окупація України, родина спробувала зберегти те, що ще залишалось не знищеним. Олександрі Петрівні Скоропадській вдалося переправити за кордон значну частину родинної колекції. Як згадує, гетьманівна Олена Отт-Скоропадська, це зробила колишня гувернантка її матері, а згодом — найближча подруга Пауліна Шульц⁷. Очевидно, що серед цього родинного скарбу були й альбоми із сімейними світлинами.

Опинившись в еміграції, Скоропадські почали формувати новий архів, і відновлення та дослідження родоводу отримали новий імпульс. Для Олександри Скоропадської та її чоловіка було важливим, щоб їх діти добре знали історію свого походження. Для кожного з них вона виробила окремий примірник родового дерева і схеми роду Скоропадські-Дурново. Сьогодні екземпляри генеалогічного дерева славного українського роду зберігаються у колекції Центрального державного історичного архіву України у м. Київ (ЦДІАК України), а один примірник у доньок гетьманівни Олени Отт-Скоропадської. Крім того, Олександра Петрівна уклала шість об'ємних збірок джерел і мате-

⁶ Кугай В. Вказ. праця. — С. 308.

⁷ Отт-Скоропадська О. Вказ. праця. — С. 339.

ріалів про рід Скоропадських та рід Дурново, а також — роди Кочубеїв, Волконських, Демидових, Бібікових, Апостолів, Розумовських, Безбородьків, Олсуф'євих та інших, з якими Скоропадські мали родинні зв'язки. У цих томах зібрано як документи, так і мемуари, виписки з історичних і генеалогічних праць, часописів та довідників, зображення родинних гербів, портрети, малюнки, фотографії тощо⁸.

Усвідомлюючи велику відповідальність за збереження фамільних архівів перед нащадками, члени родини Скоропадських попри надзвичайні умови революційного, а згодом еміграційного життя та лихоліття Другої світової війни змогли затримати фамільний архів, а з відновленням державної незалежності України передати його на батьківщину. Без сумніву, ця справа була важливою для всіх членів сім'ї, тому зберігання родинних архівів після смерті матері перебрали на себе її доньки Марія, Єлизавета та Олена. Кожна з них по черзі внесла свою лепту у збереження архіву Скоропадських.

Так, гетьманівна Олена Отт-Скоропадська у своїх споминах згадує, як напередодні від'їзду з Ванзее вона допомагала пакувати речі для евакуації. «Я їздила тепер майже щовечора до Ванзее, — зазначає вона, — щоб допомогти при впорядкуванні речей, які там залишалися, й пакуванні тих, які мали їхати з нами... Коштовніші предмети з нашого дому й пам'ятки вже давно були переправлені до Оберстдорфа або ще раніше перевезені для зберігання в інші місця, де всі вони, однак, пропали»⁹. У свою чергу, відомий український вчений Наталія Полонська-Василенко, яка була дуже близькою до Єлизавети Кужім-Скоропадської у 1950-х рр. в одному з нарисів про неї писала, очевидно зі слів самої гетьманівни, що напередодні від'їзду з

⁸ Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі — ЦДАК України). — Ф. 1219 «Скоропадські — поміщики Полтавської, Чернігівської губерній».

⁹ *Отт-Скоропадська О.* Вказ. праця. — С. 161.

Ванзее у лютому 1945 р. вона «пакувала цінні архіви, книжки і сама під обстрілом ровером відвозила їх на двірець...»¹⁰.

У такий спосіб члени родини (гетьман з доньками Єлизаветаю та Оленою) змогли вивезти, на жаль, лише решту сімейного архіву, серед якого були численні фотографії. Натомість, за згадкою гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, «великий політичний архів мого батька, який ще залишився в Берліні, був спалений», оскільки «забрати його з собою було неможливо»¹¹. На користь цього є її свідчення, хто з них які саме речі ніс до поїзда у Платтіngu. «Батько взяв з собою куфер з документами й архівом, — зауважує гетьманівна Олена. — Я несла його портфель»¹².

Як відомо, відчуваючи близький кінець війни, гетьманова Олександра Скоропадська разом із сином Петром переїхали до Оберстдорфу у Баварії, де мешкала її близька приятелька Ольга Мордвінова. Тоді ж вона забрала з собою найбільш коштовні речі та частину фамільного архіву, в якому були кілька родинних альбомів. Згодом ці альбоми переходили від однієї доньки до іншої. Зараз два з них, один із світлинами пращурів гетьманової Олександри Скоропадської, інший — гетьмана Павла Скоропадського та фотографіями інтер'єрів їх першого помешкання після шлюбу, та знімками маленьких Маріки, Лілі, Петра і Данилка зберігаються у гетьманівни Отт-Скоропадської. Ще частину родинного архіву Олександра Петрівна, прагнучи його зберегти, переслала друзям у Дрезден. Проте матеріали цієї колекції були повністю знищені під час бомбардування міста. За останніми свідченнями гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, частину архіву було передано також друзям родини, які мешкали у баварському місті Фрайбург. Що сталося з цією колекцією достеменно встановити не вдалося.

¹⁰ Полонська-Василенко Н. Українська різьбарка [Єлизавета Кужім-Скоропадська] // Наше життя (Філадельфія). — 1954. — Ч. 2. — С. 10.

¹¹ Отт-Скоропадська О. Вказ. праця. — С. 161.

¹² Там само. — С. 261.

Як відомо, у 1963 р. групою українських громадських діячів (В. Коструб'яком, Д. Левчуком, В. Лотоцьким, В. Чумою) на чолі та з ініціативи редактора Євгена Зиблікевича було засновано Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського (СЄДІ) — українську наукову установу у Філадельфії (штат Пенсільванія, США). Є. Зиблікевич започаткував вивчення наукової й епістолярної спадщини засновника українського модерного консерватизму, видатного українського мислителя В. Липинського, який був ідеологом української дідичної монархії, персоніфікованої родом Скоропадських. Тому його не могла не зацікавити перспектива придбання інститутом архівів Скоропадських та їх наукового вивчення. Президент СЄДІ доклав також значних зусиль для збирання та збереження родинного архіву гетьмана. Перша частина архіву Скоропадських надійшла до СЄДІ у січні 1971 р. від гетьманівни Єлизавети Кужім-Скоропадської¹³.

У листопаді 1975 р. гетьманівна Олена Отт-Скоропадська надіслала з Цюріху до інституту певну частину батьківського архіву, яку зберігала у себе¹⁴. Крім того, вона висловила щире бажання сприяти перенесенню архівів Гетьманича Данила з Детройту до СЄДІ у Філадельфії¹⁵. Як можна з'ясувати з кореспонденції гетьманівни Олени Отт-Скоропадської з головою Української гетьманської організації Америки (УГОА) М. Гаврилівим-Бояром, у цьому архіві «знаходяться також документи на маєтності Скоропадських і Дурново в Україні і Росії, альбом фотографій дому Дурново в Петербурзі і багато інших фотографій і т.д.»¹⁶. Отже, можна припустити, що родинні альбоми з фотографіями родини Скоропадських 1920–1945 рр. та сторінки з альбому з оригінальними фотографіями Скоропадських у 1915–1929 рр., а також альбом з фотографіями будинку

¹³ Архів СЄДІ. — III-2-10.

¹⁴ Там само. — III-1-5.

¹⁵ Там само. — III-2-10.

¹⁶ Там само. — IV-5-3.

П. Дурново у Петербурзі та дачі Кочубеїв на Крестовській наб. (Охта) як і малюнки олівцем членів родини Скоропадських, роботи Ольги Мордвінової, а також живописні роботи Олександри Петрівни і гетьманівни Єлизавети спочатку були в Лондоні у гетьманича Данила, а після його смерті відіслані гетьманівною Марією до УГОА в Детройті¹⁷.

Гетьманівна Олена Отт-Скоропадська прагнула упорядкувати всі матеріали про їх рід, які збирали Олександра Петрівна. Донька гетьмана дивилася на родинну спадщину як загальнонаціональне надбання та історію не лише їх славетного роду, а й цілого українського консервативного руху в еміграції. «Взагалі, на мою думку, ми мусимо на наші архіви дивитися в історичному сенсі..., — наголошувала гетьманівна Олена у своєму листі до Управи УГОА. — Ці архіви належать до історії Української Еміграції і є доказом діяльності Гетьманського Руху і членів нашої родини, і чи там є неприємні історії, чи ні з історичного погляду ніякої ролі не грає»¹⁸. 30 травня 1978 р. за домовленістю з Оленою Павлівною Є. Зиблікевич перебрав у М. Гаврилівна-Бояра архівну колекцію¹⁹.

Як відомо, СЕДІ в свій час працював над виданням споминів Павла Петровича Скоропадського мовою оригіналу — російською та у перекладі двома мовами — німецькою й українською. Є. Зиблікевич замовив переклад з російської на українську відомій правозахисниці і дисиденту, яка в той час працювала перекладачем у Гарвардському університеті — Надії Світличній. Переклад на німецьку мову здійснювала особисто гетьманівна Олена Отт-Скоропадська²⁰. Кожне видання, за задумом Є. Зиблікевича, мало бути проілюстроване фотографіями з родинних альбомів Скоропадських. Відібравши певну кількість знімків, які, на його думку, дозволяли розкрити головні події в

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. — П-1-3.

житті родини, Є. Зиблікевич розпочав їх ідентифікацію²¹. Три видання мали супроводжуватися різними фотографіями. Водночас, президент СЄДІ згадує про підбір фотографій «до великого альбому Родини Скоропадських та їхніх Родів», який він створював для науковців і відвідувачів інституту²². В одному з своїх листів Є. Зиблікевич просив гетьманівну Олену подати підписи під фотографіями з атрибутикою їх місця і часу, імен та прізвищ, відзнятих осіб. Також він прохав зробити такі ж підтекстівки до знімків німецькою мовою²³.

Робота СЄДІ поступово ставала все менш активною, переважно через відсутність кадрів і фінансування. Тому спадкоємиця родинного архіву Скоропадських — гетьманівна Олена прийняла рішення передати його в Україну. Колекція Скоропадських, як і раніше, залишається приватною власністю роду. Але, усвідомлюючи значний інтерес серед науковців до історії славетного роду загалом та окремих його діячів зокрема, гетьманівна Олена Отг-Скоропадська відкрила колекцію для вивчення науковцями.

Нині збірка документів Скоропадських зосереджена переважно у фондах Центрального державного історичного архіву України у Києві (ЦДІАК України). Це найбільший комплекс джерел з історії родини Скоропадських, який зібрано у колекції «Скоропадські — поміщики Полтавської, Чернігівської губерній». Матеріали цього зібрання висвітлюють життя та різнобарвну діяльність багатьох поколінь роду Скоропадських на протязі двох століть. Серед переданої гетьманівною Оленою Отг-Скоропадською у червні 1993 р. до київського архіву частини родинної колекції, зокрема, — численні документи, зібрані її матір'ю Олександрою Скоропадською, що присвячені історії цього роду та споріднених родів — Миклашевських, Апостолів, Розумовських, Безбородьків, Олсуф'євих, Дурново, Волкон-

²¹ Там само. — II-1-16, 22.

²² Там смо. — III-2-10.

²³ Там смо.

ських, Бібікових, Кочубеїв, Демідових, Білосельських-Білозерських та ін.²⁴

У червні 2006 р. зі Східноєвропейського дослідного інституту ім. В.К. Липинського (м. Філадельфія, США) до ЦДІАК України надійшла решта архівних матеріалів Скоропадських, які за дорученням спадкоємиці передав інститут. Переважну більшість цієї частини колекції складають приватне листування між членами родини, документи про їх громадсько-політичну діяльність, зокрема, гетьманича Данила Скоропадського та участь гетьманівни Єлизавети Скоропадської у допомогівій та протестній акціях, як під час Голодомору 1932–1933 рр. в Україні та ін.

Ще одна невелика група фотоматеріалів родини Скоропадських надійшла до ЦДІАК України від гетьманівни Олени Отт-Скоропадської два роки тому. Серед них, зокрема, світлини чоловіка гетьманівни Марії — графа Адама Мотрезора від дитячих років до шлюбу, членів його родини та їх посіlostей. Поряд з ними — світлини з панахиди на цвинтарі в Меттені у першу річницю смерті гетьмана Павла Скоропадського. (Меттен, 26 квітня 1946 р.).

Слід зазначити, що у ЦДІАК України зберігаються лише окремі альбоми із зображенням краєвидів та фасадів будинку Дурново у с. Рябово Шліссельбурзького повіту Петербурзької губ. та с. Чутово Полтавського повіту, а також сторінки з альбомів, які були очевидно вилучені за нез'ясованих причин²⁵. Слід згадати, що маєтки у селах Чутове, Кочубеївка, Іскрівка, Скороходове на Полтавщині були успадковані Олександром Петрівною Дурново від матері уродженої — княжни Кочубеїв, статс-дамі, фрейліни великої княгині Марії Павлівни. Княжна успадкувала ці посіlostі від батька — князя Василя Вікторовича Кочубея, камергера, дійсного статського радника, відомого нумізмата та археолога.

²⁴ Детальніше: ЦДІАК України. — Опис ф. 1219.

²⁵ ЦДІАК України. — Ф. 1219. — Оп. 1. — Спр. 543, 547.

Серед цієї групи світлин особливу цінність має альбом зі світлинами с. Чутове. Очевидно, альбом був складений безпосередньо Олександрою Петрівною Дурново зі світлин, які вона особисто робила, або робила її найближча подруга і гувернантка Пауліна Шульц. На світлинах зображення селянських будинків, сільських пейзажів, а також селян у під час свят та за роботою. В альбомі вміщені також світлини Олександри Петрівни Дурново на фоні сільських ландшафтів, під час рибалки, прогулянки на ставку тощо. Подібні знімки свідчили, що майбутня дружина гетьмана любила сільську природу, не нехтувала спілкуванням з сільськими мешканцями, любила оглядати і фотографувати їх оселі, спосіб життя та звичаї. Олександрою Петрівною була зроблена також серія знімків будинку Дурново у с. Чутове, його околиць. Можна припустити, що були зроблені й світлини інтер'єрів садиби, але вони, на жаль, не збереглися²⁶. Вказані фото свідчили про близькість Скоропадських до українського села, зацікавлення його традиціями, культурою, побутом тощо, були важливим джерелом українськості родини.

Окремі фото Олександри Петрівни Дурново та її брата — Павла Петровича, були зроблені у садибі мизи Рябово Шліссельбурзького повіту Петербурзької губ. (нині у складі м. Всеволозьк), який належав родині тітки Олександри Петрівни Дурново — Олені Василівні Всеволожській (уродженій — Кочубей). У дитячі роки діти Дурново проводили багато часу у цьому маєтку, який розбудував чоловік тітки — дійсний статський радник, предводитель дворянства Шліссельбурзького повіту Санкт-Петербурзької губернії, засновник міста Всеволозька. У дитячі роки майбутня дружина гетьмана Павла Скоропадського часто відвідувала родинний маєток у с. Дмитровка Саратовської губ. Цей маєток Олександра Петрівна Дурново отримала у придане і, згідно записів, продала після весілля з Павлом Скоропадським²⁷.

²⁶ Там само. — Спр. 547 та ін.

²⁷ Там само.

Серед дитячих фотографій Олександри Петрівни Дурново, які зберігаються в колекції ЦДІАК України, фото кузинок Олександри Петрівни Дурново: Олени та Ольги Білосельських-Білозерських, а також доньок графа Миколая Петровича Клейнміхеля — російського генерал-майора, одруженого з графінею Марією Едуардівною Келлер — господинею великосвітського салону у Петербурзі, який відвідували впливові політичні діячі Росії. Під час відвідин Білосельських-Білозерських Олександра Петрівна заприятелювала із сестрами Клейнміхель і згодом зустрічалася з ними вже на урочистостях при імператорському дворі.

На жаль, світлин із зображенням гетьмана Павла Скоропадського у дитинстві та членів його родини у ЦДІАК України збереглося дуже мало²⁸. Чи не самотнім дитячим знімком є світлина Марії Андріївни Скоропадської (уродженої — Миклашевської) з сином Павлом, знята у Баден-Бадені (Німеччина). Мати Павла Петровича Скоропадського відзначалася блискучою освітою, вільним володінням німецькою, англійською і французькою мовами. Тривалий час жила в Парижі. Після смерті чоловіка виявила неабиякий господарський хист і упорядкувала фактично збанкрутілі господарства чоловіка. Успішно управляла успадкованими її дітьми маєтками свого свекра Івана Михайловича Скоропадського після його смерті до їхнього повноліття.

Як відомо, майбутній гетьман України Павло Петрович Скоропадський народився 3 травня (за новим стилем — 16 травня) 1873 р. у німецькому курортному містечку Вісбадені, де у зв'язку із тяжкою хворобою старшого сина Михайла змушена була тривалий час проживати М. Скоропадська. Протягом п'яти років свого життя Павло Скоропадський жив у Німеччині, згодом — до 12 років майже безвиїзно — у маєтку дідуся І. Скоропадського — в Тростянці.

²⁸ Там само. — Спр. 543.

Серед нечисленних знімків маєтків Скоропадських у селі Полошки та хуторі Тростянець (кілька фотографій), — фото Івана Михайловича Скоропадського — діда гетьмана по батькові²⁹. Іван Михайлович Скоропадський, який справив великий вплив на майбутнього очільника Української Держави 1918 р., був відомим українським громадським й освітньо-культурним діячем та меценатом. Одержавши у спадок від батьків невеликий хутір на берегах річки Тростянець (притока Лисогору), заснував тут дендрологічний парк, де пройшло дитинство Павла Скоропадського. Маєток у Тростянці став одним з осередків українства на Чернігівщині. Дід гетьмана брав активну участь у селянській реформі 1861 р. і опікувався освітою українського селянства. Його донька — тітка гетьмана — Єлизавета Іванівна Скоропадська (по чоловіку — Милорадович) — була також відомим українським громадським діячем і меценатом. Вона відіграла значну роль у заснуванні та розвитку найбільших культурно-наукових організацій українців: фінансуванні українського руху у Галичині, зокрема, товариства «Просвіта», журналу «Правда» та Наукового товариства ім. Т. Шевченка. З 1878 р. очолювала Полтавське філантропічне товариство. На честь своєї матері і тітки гетьман Павло Скоропадський назвав своїх старших доньок Марію та Єлизавету. Натомість молодша — Олена отримала ім'я на честь прабабусі Олени Кочубей (уродженої — Бібікової).

Збереглася також фотографія батька Павла Скоропадського — Петра Івановича. Як військовий, він відзначився у бойових діях під час Кавказьких походів (1854, 1863, 1864 рр.), а на громадській роботі — стародубський земський діяч й повітовий маршалок — брав активну участь у селянській реформі 1861 р. Він доклав значних зусиль до пошуку і дослідження архівних джерел з історії роду Скоропадських і передав своє захоплення цією справою сину.

²⁹ Там само.

Поодинокі знімки інтер'єру садиби Скоропадських у Тростянці дає уявлення про те, що у маєтку зберігалася колекція українських національних килимів, рушників, кераміки та інших творів національного декоративного мистецтва. Дружина Павла Петровича Скоропадського — Олександра Петрівна Скоропадська систематизувала архів фотографій цілої родини і створила окремі альбоми знімків, присвячені гілкам роду та їхнім маєткам. Вона безпосередньо фотографувала інтер'єри та кімнати помешкань, а також краєвиди навколишніх місць. А потім створила альбом фотографій, який давав змогу уявити, як виглядала садиба Скоропадських у Тростянці і яким був інтер'єр палацу. Під час селянських заворушень 1918 р. палац Скоропадських у Тростянці був знищений. Разом з численними історичними цінностями загинув і альбом з фотографіями садиби.

Так само не залишилося знімків с. Понурівка Глухівського повіту Чернігівської губернії, яке належало діду гетьмана по матері Андрію Михайловичу Миклашевському — українському землевласнику та меценату. Походив зі старовинного козацько-старшинського роду, який брав початок від київського князя Мстислава — сина Володимира Мономаха і литовського князя Гедиміна. Оселившись у родовому маєтку в с. Волокитне, збудував першу на Лівобережній Україні порцелянову мануфактуру, а у 1857 р. на його кошти в садибі було споруджено Покровську церкву з унікальним фарфоровим іконостасом (не збереглася). У 1875 р. в маєтку збудовано т. зв. Золоті ворота в неоготичному стилі, які стали унікальною архітектурною пам'яткою.

Гетьманівна Олена Отт-Скоропадська у своїх спогадах писала, що її батько вже «в дорослому віці... побачив, яким сильним був вплив і цього діда на його розвиток». «Обдумані дії, тверезе зважування різних можливостей, система й порядок у повсякденних справах, — усіх цих речей, дуже важливих для мого батька у пізнішій військовій кар'єрі, він навчився передусім на прикладі цього діда»³⁰.

³⁰ Отт-Скоропадська О. Вказ. праця. — С. 378.

Бабуся Павла Петровича Скоропадського — Марія Василівна Олсуф'єва, за словами гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, «була великосвітською дамою, як і чоловік, мала західні погляди». Сам же гетьман, за словами гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, стверджував, що «ця бабуся була єдиною справжньою росіянкою у всій родині. Саме через неї батько був кровно пов'язаний з литовським князем Гедиміном і великими київськими князями»³¹. На жаль, її фотографій віднайти не вдалося в жодній колекції.

Серед світлин Скоропадських, які зберігаються в ЦДІАК України особливий інтерес викликають фото гетьмана у різні періоди військової служби. Зокрема, світлини після призначення його у грудні 1905 р. флігель-ад'ютантом Миколи II і підвищення до звання полковника. Як відомо, 4 вересня 1910 р. П. Скоропадський прийняв командування 20-им драгунським Фінляндським полком, а в квітні 1911 р. — лейб-гвардії Кінним полком. Кілька фотографій ілюструють демонстрацію майбутнім гетьманом кавалерійського вишколу (1910 р.). 25 березня 1912 р. П. Скоропадський був підвищений у званні до генерал-майора і зарахований до імператорського полку. На фото, яке зберігається у ЦДІАК України, можна побачити генерала П. Скоропадського разом із імператором Миколою II після урочистостей на честь приїзду до Росії короля Румунії (Петроград, 1913 р.), а також свідлину, на якій зображено імператора Миколу II з престолонаслідником та генерал-лейтенантом П. Скоропадським.

На фотографіях часів Першої світової війни П. Скоропадський зображений разом із офіцерами гвардійської кавалерійської дивізії, якою командував у 1914–1915 рр. Збереглися також світлини окремих офіцерів цієї дивізії, фото, на яких зображено П. Скоропадського під час інспекції військової частини (1915 р.).

³¹ Там само. — С. 358.

Варто наголосити, що при передачі від СЄДІ до ЦДІАК України архівної колекції Скоропадських невелика частина матеріалів, яка належить родині гетьмана, залишилася в інституті. Це пояснюється насамперед тим, що на той час Управа СЄДІ вже прийняла рішення про продаж будинку, в якому розміщувався інститут разом з архівом, і мала його терміново звільнити. Всі колекції СЄДІ переміщалися до іншого приміщення — Товариства святої Софії у Філадельфії, де нині інститут орендує кілька кімнат. Протягом кількох років архівні документи, періодичні видання та книги бібліотеки СЄДІ залишалися невпорядкованими. Лише у 2012 р., коли автор цих рядків дістав можливість відвідати інститут і ознайомитися з його колекціями, виявилось, що вони потребують опису та впорядкування. Протягом 2-х років після сортування та експертизи документів, фотографій та матеріалів архіву СЄДІ, склався опис колекцій інституту.

Серед інших цінних документів, які належать родині Скоропадських, зокрема, оригінал родоводу Скоропадських-Дурново, складений гетьмановою Олександрою³²; оригінали (автограф) «Споминів» гетьмана (16 записників і 4 книжки з покажчиками до них); оригінал і машинопис з правкою споминів П. Скоропадського «Мое детство», різного роду його записи і нотатки³³; телеграфні стрічки розмов між Павлом Скоропадським та його дружиною Олександрою, оригінальні поштові листівки П. Скоропадського до неї, а також пайова і польова книжки гетьмана та ін.³⁴

Особливу увагу слід звернути на оригінальні альбоми світлин родини Скоропадських, які досі зберігаються в архівній колекції СЄДІ. Мова йде про родинний альбом з фотографіями членів сім'ї Скоропадських, 1920–1945 рр. та сторінки з альбому з

³² Архів СЄДІ. — II-1-21.

³³ Там само. — II-1-2, 4.

³⁴ Там само. — II-1-1.

оригінальними фотографіями Скоропадських у 1915–1929 рр.³⁵, автентичний альбом з фотографіями інтер'єрів будинку і дачі Дурново у Санкт-Петербурзі³⁶. Як згадувала у своїх споминах гетьманівна Олена Скоропадська, гувернантка її матері Пауліна Шульц, «відкрила для себе і для своєї вихованки нове гобі (хобі — *Т.О.*): фотографування», усіх тонкощів якого «їх обох навчав спеціально запрошений фаховий фотограф»³⁷. Наслідком хобі стали дуже гарні фотографії, особливо, інтер'єрів. За згадкою доньки, Олександра Петрівна продовжувала це хобі й після свого одруження.

Альбоми ці унікальні за своїм змістом. Зокрема, фотографії із зображеннями інтер'єрів помешкань, в яких жила родина Дурново до революції, відкривають світ, в якому зростала і формувалася як особистість дружина Павла Скоропадського — Олександра Петрівна Дурново. Як вже зазначалося, вона мала родинні зв'язки зі знаними аристократичними родинами Кочубеїв, Олсуф'євих, Білосельських-Білозерських, Волконських та інших, які виявили себе в російській і українській історії. Їх портрети, оздоблення та обстановка помешкань детально ілюструють спосіб та умови життя української і російської аристократії напередодні 1917 р. Крім того, фотографії будинків, які нині змінили первісний вигляд або подекуди зовсім не збереглися, самі по собі є свідченням історії.

Справжньою скарбницею до вивчення побуту російської і української аристократії до 1917 р. є альбом з фотографіями інтер'єрів будинку Петра Павловича Дурново у Санкт-Петербурзі (Англійська набережна, 16) та дачі в Охті на Палюстрівській набережній у Санкт-Петербурзі, де виростала Олександра Петрівна Скоропадська³⁸. У цьому будинку вона меш-

³⁵ Там само. — II-1-18.

³⁶ Там само. — II-1-21.

³⁷ *Отт-Скоропадська О.* Вказ. праця. — С. 339.

³⁸ Архів СЄДІ. — II-1-21.

кала разом з дітьми у 1917–1918 рр. і звідси виїхала до Києва, після того, як її чоловіка було проголошено гетьманом України.

Родина Дурново на початку XIX ст. придбала одноповерховий дерев'яний будинок, побудований у XVIII ст., який належав княгині К. Дашковій. З 1857 р. у ньому постійно мешкав Петро Дурново, який у 1872 р. замовив архітектору Л. Фонтана перебудову інтер'єру. В результаті був створений комплекс парадних віталень, танцювальний зал, великий зимовий сад на другому поверсі. Більшість приміщень і фасад залишилися фактично неушкодженими до цього часу. Донедавна на фасаді особняка була дошка, яка зазначала, що будинок належав П.П. Дурново. Слід згадати, що Петро Павлович Дурново — батько Олександри Петрівни Скоропадської був досить впливовим російським військовим і державним діячем, генерал-ад'ютантом, харківським (1866–1870) і московським (1872–1878) губернатором, у 1905 р. — московським генерал-губернатором. Його дача в Охті на Палюстрівській набережній у Санкт-Петербурзі теж є історичною спорудою³⁹. Будівля розташована на Полюстрівській (нині — Свердловській) набережній Петербурга, яка тягнеться уздовж правого берега Неви до річки Охта. За іменем цієї річки в родині Дурново назвали цю, на той час, заміську дачу. Будівля була збудована на замовлення П. Бакуніна по проекту М. Львова у 1780-х роках у стилі класицизму. З 1813 р. — власність родини Дурново. Двічі перебудовувалася, останній раз на замовлення Петра Павловича Дурново по проекту архітектора Л. Фонтана. У 1917 р. у будинку містився штаб анархістів, згодом — склад зброї. У радянські часи пам'ятка була напівзруйнована, у цьому стані перебуває й досі.

В альбомі збереглися також світлини кімнат будинку княгині Олени Павлівни Кочубей (бабусі Олександри Петрівни Дурново по матері) на Мільйонній вул., 22 в Петербурзі. Будинок на розі наб. Мойки, 21 та Мільйонної вул., 22 збудований у 1735–

³⁹ Там само.

1737 рр. архітектором Г. Крафтом для графа Ф. Апраксіна у стилі класицизму. У 1802 р. був викуплений В.П. Кочубеєм. Згодом належав членам відомих аристократичних родин Потьомкіних, Ігнат'євих та ін. У 1904 р. цей будинок разом із сусідніми придбав князь С. Абамелек-Лазарев. Світлина вітальні цього будинку супроводжується коментарем Олександри Петрівни Дурново: «Будинок був куплений Кн. С.С. Абамелеком-Лазаревим. Портрет кн. Вас[иля] Віктор[овича] Кочубея. Потім знаходився у маєтку Рябово — Ол[ени] Вас[илівни] Всеволозької. Інша картина описана в [...] та зображення її у Родинному Архіві Дурново, частина ІХ».

Серед окремих світлин Скоропадських, які збереглися в колекції СЄДІ, слід виділити фотографії, які були зроблені під час світських подій. Зокрема, знімки Олександри Петрівни Дурново на «Ситцевому балу» у великої княгині Марії Павлівни у костюмі «Kate greenway», 1897 р.⁴⁰ Варто згадати, що «Ситцеві бали», або «Ситцеві вечори» — благодійні заходи, які влаштовувалися як у столиці, так і губернських містах для збирання коштів на добродійні акції набули популярності у другій половині ХІХ ст. Кожна з таких подій для російської аристократії була присвячена збиранню коштів для якоїсь визначеної добродійної акції.

Поряд з цими фото заслуговують на увагу світлини, зроблені для костюмованого балу, який відбувся 11 та 13 лютого 1903 р. у Зимовому палаці і був присвячений династії Романових. Цей маскарад став одним з найбільших костюмованих балів доби Миколи II. Костюм Олександри Петрівни Скоропадської в альбомі світлин учасників балу означений як «Плаття княгині доби Дмитра Донського». За іншими джерелами, зокрема, свідченням її доньки гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, її мати була у костюмі княгині Ольги⁴¹ Натомість, майбутній гетьман П. Скоропадський був одним з призначених імператрицею Олександ-

⁴⁰ Там само.

⁴¹ Там само.

рою Федорівною 65 «танцюючих офіцерів» (переважно лейб-гвардії кавалергардського полку). До числа цих офіцерів також входили кінногвардійці та улани. Балу передували численні репетиції, а журі очолювали безпосередньо імператриця та вел. княгиня Єлизавета Федорівна. Після балу за розпорядженням імператриці Олександри Федорівни найкращі фотографії відзняли серію світлин учасників балу, які увійшли до альбомів (загалом 173 знімки), які розповсюджувалися за благодійні внески. Хоча гетьманівна Олена Отт-Скоропадська стверджує, що батько був вдягнений у костюм простого польського шляхтича, згідно з каталогом світлин балу, він був у костюмі посадського, у які були вдягнуті переважно офіцери лейб-гвардії кавалергардського полку.

Частина фотоальбому, присвячена еміграційному періоду життя Скоропадських, у 1919–1945 рр.⁴². Серед них оригінальні фотографії гетьмана та членів його родини після виїзду з України. Як відомо, 31 грудня 1918 р. Павло Скоропадський оселився в Берліні, а 8 січня 1919 р. до нього приєдналася дружина. В цей час вони не мали жодної звістки про перебування дітей, яких відправили з України напередодні антигетьманського повстання. Лише на початку травня 1919 р. стало відомо, що вони успішно через Крим, Константинополь та Афіни перебралися до Італії і мешкали у Римі. Звідти діти гетьмана П. Скоропадського мали переїхати до Швейцарії, де планувалося возз'єднання родини після народження Олени 5 липня 1919 р. Світлини прослідковують найголовніші події родинного життя: народження молодшої доньки Олени; перебування у пансіоні «Villa la Bruyere» (Лозанна 1920–1921 рр.; переїзд і життя у будинок на вул. Альзенштрассе, 17, у Ванзее, поблизу Берліна. Гетьманівна Олена Отт-Скоропадська писала, що на «гроші, здобуті від продажу великої низки маминих перлів, було куплено велику земельну ділянку на Альзенштрассе, 17 у Ванзее і розширено для нашої родини побудований

⁴² Там само. — II-1-18.

на ній будинок. З багатьох пропозицій мама вибрала цю ділянку... Батьки тішилися, облаштовуючи будинок, що нарешті знову знаходяться у власному домі, обладнаному за їхнім смаком. Разом вони шукали у берлінських і швейцарських антикварних крамницях меблі, які б туди пасували. Ті мали їм подобатись і бути не надто дорогими, оскільки фінансові засоби були обмеженими»⁴³.

В альбомі зберігаються світлини саду та городу при будинку Скоропадських у Ванзее. Зокрема, фото груші — дерева, яке посадив гетьман (Фото 1939 р.). Гетьманівна Олена Отт-Скоропадська згадує, що сад у їхній садибі Ванзее був «спільним витвором її батьків, яким вони гордилися». «Правда, була одна суттєва відмінність: для батька робота в саду — він виконував важку фізичну роботу: копав, косив, возив гній і т. п. — була свого роду спортом і відпочинком, тоді як для мами це часто було обов'язком, який обтяжував її до краю фізичних сил. Влітку поливання цілими годинами чи виполювання бур'янів було стомлюючою працею, яка іноді давалася їй дуже тяжко. Але, як і батько, вона любила сад і свої рослини, які доглядала з любов'ю та знанням справи. Так часто я бачила, як вони удвох ішли поруч садом і тішилися зі своєї роботи. Та сад був не лише джерелом радості, а й дуже важливим чинником для поліпшення нашого фінансового становища. Лише завдяки вирощеним мамою овочам та власним фруктам, які закривали на зиму у незліченних великих слоїках, ми мали змогу виявляти щедрю гостинність, яка при політичній діяльності батька була необхідною. Наш великий пташиний двір, який належав до батькових робочих обов'язків, був теж дуже важливим. Батько регулярно прибирав його від посліду й білив великий курник. Хто б міг подумати, що те, чого мої батьки ще дітьми навчилися у діда в Тростянці чи в саду Охти з мадемуазель Шульц, стане таким важливим в еміграції. Взагалі я вважаю дивовижним, як ці обоє людей і, особливо, мама, яка виросла серед такої

⁴³ *Отт-Скоропадська О.* Вказ. праця. — С. 407–408

неймовірної розкоші, так добре адаптувалися до цілковито змінених життєвих обставин їхнього світу»⁴⁴.

В альбомі зберігаються чимало знімків друзів, родичів та політичних однодумців Павла Скоропадського з консервативного табору. Насамперед, засновників Українського союзу хліборобів-державників (Райхенау 1921 р.): В'ячеслава Липинського, гетьмана Павла Скоропадського, Сергія Шемета, Олександра Скоропис-Йолтуховського, Людвіга Сідлецького (Сави Крилача), Миколи Кочубея, Михайла Тимофіїва. Одна з унікальних фотографії розповідає про учасників установчого з'їзду Українського союзу хліборобів-державників (Райхенау, 4–8 червня 1922 р.): Івана Леонтовича, гетьмана Павла Скоропадського, В'ячеслава Липинського, Людвіга Сідлецького (Сави Крилача), Михайла Тимофіїва, Миколи Кочубея, Адама Монтезоро та ін. Ще одне фото засвідчує, що у будинку Скоропадських поблизу Берліну досить часто бували: небіж відомого дипломата Івана Коростовця, який у часи Української Держави (1918 р.) очолював українську делегацію на переговорах з Антантою, Коростовець Володимир Костянтинович (1888–1953) — український громадсько-політичний діяч і журналіст, активний діяч гетьманського руху та його дружина Коростовець Олександра (Ара) Костянтинівна (уроджена Случевська) — донька російського поета і прозаїка К. Случевського, художник-реставратор, іконописець, відома також своєю поетичною творчістю. У 1922 р. родина Коростовців оселилася в Берліні й була у близьких стосунках з родиною Скоропадських. Проводила літературні світські вечори, збирала і вела альбоми, в яких залишили свої записи чимало відомих російських діячів культури, літератури й політики (П. Врангель, К. Маннергейм, П. Мілюков, Ф. Шаляпін, Б. Собінов, О. Купрін, З. Гіппіус та ін.). У своєму архіві мала нотатки родини Скоропадських, їхні фотографії та вірші⁴⁵.

⁴⁴ Там само. — С. 414–415.

⁴⁵ Архів СЄДІ. — П-1-18.

Серед інших — світлина приятеля гетьмана Павла Скоропадського — Вернера фон Альвенслебена — сина відомого німецького дипломата і розвідника Фрідріха-Йоганна Альвенслебена, капітана німецької військової розвідки. За деякими джерелами, за часів Гетьманату за дорученням німецького військового керівництва постійно наглядав за П. Скоропадським. В еміграції був у близьких приятельських стосунках з цілою родиною.

Фотографії Скоропадських дозволяють прослідкувати коло близьких і друзів родини в еміграційний період. Серед них, зокрема, Родзянко Марія Павлівна, по чоловікові — княгиня Чавчавадзе, у другому шлюбі — Трубецька (до 1917 р. — фрейліна імператриці Олександрі Федорівни, племінниця голови Державної Думи М.В. Родзянка); Дьяков Іполит Миколайович — київський міський голова у 1906–1916 рр., великий домовласник Києва, чиновник при різних відомствах (зокрема, при Управлінні кіннозаводства), звідки, очевидно, і почалися його зв'язки з П. Скоропадським, а у 1919 р. обіймав посаду київського міського голови за часів денікінської окупації Києва; Тарновський Василь (Васюк) Васильович — далекий родич гетьмана Павла Скоропадського, співак, син Василя Васильовича Тарновського (молодшого) — відомого мецената і колекціонера; Репнін (Репнін-Волконський) Дмитро Вадимович — князь, прапорщик кавалергардського полку, згодом — військовий чиновник, з яким П. Скоропадський був знайомий ще з дореволюційних часів. Серед інших на фотографіях — Пешехонов Володимир — син управителя маєтків гетьмана Павла Скоропадського у дореволюційний час, лікар за фахом. П. Скоропадський мав до нього велику довіру і наприкінці 1918 р., коли дедалі гострішою ставала небезпека протигетьманського повстання, доручив йому вивезти своїх дітей з України за кордон.

Олександра Петрівна намагалася відтворити оточуючий її світ не лише за допомогою фотографій, але й малюнків. Вона дуже гарно малювала і любила це заняття⁴⁶. В родинній колекції

⁴⁶ *Отт-Скоропадська О.* Вказ. праця. — С. 338.

збереглося чимало малюнків дружини гетьмана. Серед них будиночок сина Петра на території їх маєтку у Ванзее. Суттєво домашню колекцію родини гетьмана поповнили твори близької подруги господині будинку у Ванзее — російської художниці Ольги Карлівни Мордвінової (у дівочтві — Хіз). Батько майстрині — Чарльз Хіз був особистим вихователем дітей російського імператора Олександра III, мати — тітка російського художника Олександра Бенуа. Вона ще у дитячі роки заприятелювала з Олександрою Дурново і разом з нею брала уроки малювання. Чоловік — Анатолій Мордвінов — флігель-ад'ютант Миколи II. Після зречення імператора продовжував службу у Ставці верховного головнокомандувача у Могильові. У 1918 і 1919 р. родина Мордвінових намагалася втекти з більшовицької Росії, але натомість її члени були неодноразово заарештовані і лише у 1920 р. їм вдалося виїхати до Латвії, а звідти — до Німеччини. В еміграції О. Мордвінова разом з чоловіком та донькою тривалий час мешкала в оселі Скоропадських у Ванзее. На замовлення гетьмана Павла Скоропадського і за фотографіями оригіналів, зробленими Олександрою Скоропадською, вона виконала копії п'яти портретів гетьманів (Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Данила Апостола, Павла Полуботка, Івана Самойловича) та двох жіночих портретів (Насті Скоропадської та Наталії Розумовської), які зберігалися у будинку його діда у Тростянці. Крім того, вона виконала олівцем серію портретів членів родини гетьмана: Павла Петровича і Єлизавети Скоропадських, гетьманівен Марії та Єлизавети, а також Петра Павловича Скоропадського⁴⁷. Досить відомі роботи О. Мордвінової: портрети маслом гетьманівни Єлизавети в українському строї і портрет гетьманової Олександри Петрівни. Слід згадати, що перед написанням портрету гетьманівни Єлизавети Скоропадської було зроблено цілу серію її фотографій в українському національному вбранні. Очевидно, О. Мордвінова обирала найкращий ракурс для зобра-

⁴⁷ Архів СЄДІ. — П-1-21.

ження Єлизавети Павлівни. З репродукції портрету у Берліні у 1922 р. було надруковано поштову листівку, яка мала велику популярність серед українських емігрантів. Про це зокрема свідчить той факт, що у 1925 р. зі світлини гетьманівни Єлизавети в українському строї було зроблено фотоколаж, на звороті якого було видруковано цитату з листа В. Липинського від 30.05.1924 р. до «Її Світлості Єлизавети Скоропадської (з Ванзее-Берлін до Фльоренції — 20, Віоле Принципе Євгенія): “Прийміть, Вельмишановна Єлизавета Павловна, мій низький поклон і щирий привіт з дому, в якому на кожному кроці чувається Ваша велика любов до України і присутність чисто українського духу Вашого...”»⁴⁸.

Серед родинних фотографій Скоропадських, які зберігаються в архіві СЕДІ, декілька висвітлюють військову службу Павла Петровича та доби його гетьманування в Україні у 1918 р. Особливу цінність цих світлин становлять власноручні підписи Олександри Петрівни, ідентифікація нею осіб, зображених на фотографіях. Зокрема, вона ідентифікувала всіх офіцерів гвардійської кавалерійської дивізії, якою командував її чоловік, на фото 1915 р. Поряд з ними близько десятка світлин про військову службу гетьмана до 1918 р. наклеєні на папір. Можна припустити, що Олександра Петрівна прагнула їх також упорядкувати в хронологічній послідовності, а крім того ідентифікувати. Так само важливими є її записи на фотографії дипломатичного прийому у залі гетьманського палацу у Києві влітку 1918 р., на якій гетьманова Олександра Скоропадська вказала осіб присутніх на урочистості⁴⁹. Це значною мірою дозволяє ідентифікувати закордонний дипломатичний корпус в Українській Державі та почт гетьмана. Зокрема, на одній із світлин, зробленій у Києві у 1918 р., можемо ідентифікувати Кочубея Василя Васильовича (1883–1957) — українського військового діяча, який походив з давнього козацько-старшин-

⁴⁸ Там само. — I-5-11.

⁴⁹ Там само. — II-1-17.

ського роду, спорідненого зі Скоропадськими. Він був знайомий з П. Скоропадським від часів своєї військової служби ротмістром у кавалергардському полку. На Всеукраїнському з'їзді Вільного козацтва в Чигирині (3–6.10.1917) був обраний генеральним писарем. У 1918 р. — діяльний член Української народної громади. Осавул (особистий ад'ютант) гетьмана Павла Скоропадського в ранзі сотника.

Судячи з деяких матеріалів, родина Скоропадських збирала весь матеріал з періодичної преси, який стосувався часів гетьманування Павла Скоропадського. Зокрема, в архіві збереглися копії з журналу «Око», який видавався у Києві у 1918 р., із зображенням гетьмана П. Скоропадського та його оточення⁵⁰. Варто зазначити, що цей часопис тривалий час був самотнім джерелом друкованих світлин про добу П. Скоропадського в Україні. Серед фотографічних зображень пошту гетьмана та його найближчого оточення слід згадати поштові листівки, які були надруковані у Німеччині у 1918 р. На них, зокрема, — Павло Скоропадський в робочому та урочистому вбранні; генерал-фельдмаршал Пауль фон Гінденбург зустрічає гетьмана Павла Скоропадського у м. Спа (Бельгія), 6 вересня 1918 р. та ін. Цінність має також оригінальне фото гетьмана Павла Скоропадського з автографом (Київ, 1918 р.). На фотографії слова посвяти: «Другу і співробітнику полковнику Гнату Зеленецькому від щиро його люблячого і поважаючого Павла Скоропадського. 10.I.1921». Збереглася також друкарська листівка із зображенням гетьмана Павла Скоропадського, яку останній очевидно подарував Д. Дорошенку, з словами посвяти: «Пану Міністру закордонних справ Дмитру Дорошенку на добрий спомин. Павло Скоропадський. 7.8.[1]1918 Київ»⁵¹.

Серед інших фотографій, які збереглися у СЄДІ, окрема збірка висвітлює візит гетьмана Павла Скоропадського та його

⁵⁰ Там само. — П-1-20.

⁵¹ Там само.

сина Данила до Лондону у 1934 р.⁵² Зберігся також альбом зі світлинами про побут вояків армії генерала О. Кутєпова у 1920–1921 рр., з яким гетьман Павло Скоропадський був знайомим ще з часів Російсько-японської війни 1904–1905 рр.⁵³

Слід зазначити, що окремі світлини Скоропадських з українськими консервативними діячами зберігаються також в Українській вільній академії наук у США (Нью-Йорк) в різних колекціях гетьманців, у тому числі в колекціях гетьмана Павла Скоропадського (ф. 17), Союзу гетьманців-державників (ф. 111) та Наталії Полонської-Василенко (ф. 340)⁵⁴. Остання була дуже близькою до гетьманівни Єлизавети Кужім-Скоропадської. Тому в її архіві збереглося чимало світлин з дарчими написами від гетьманівни Єлизавети.

Сьогодні вже важко сказати скільки загалом було укладено Олександрою Петрівною Скоропадською родинних альбомів. Гетьманівна Олена Отт-Скоропадська зберігала два з них. Перший — це альбом із світлинами родини Дурново, другий — родини Скоропадських. Переважну більшість фотографій другого альбому складають знімки зроблені вже після шлюбу Олександри Петрівни з Павлом Петровичем Скоропадським. До цього ж альбому увійшли нечисленні знімки пращурів та родичів гетьмана. Зокрема, фото тітки по матері — Олсуф'євої Олександри Андріївни (уродженої Миклашевської), фрейліни імператриці Олександри Федорівни. Інтерес викликають фото Ганни Едуардівни Стіфель — гувернантки Павла Петровича Скоропадського, зроблене у Тростянці 1895 р. За свідченням гетьманівни Олени Отт-Скоропадської, її батьки сплатили певну грошову винагороду в Державну скарбницю СРСР за дозвіл Г. Стіфель виїхати за кордон. У 1930-х роках вона мешкала у будинку Скоропадських у Ванзее.

⁵² Там само. — II-1-14.

⁵³ Там само. — II-1-15.

⁵⁴ Архів ім. Д. Антоновича Української вільної академії наук у США. — Ф. 17, 111, 340.

Серед нечисленних світлин — фото Марії Олександрівни Васильчикової, княгині — кузинки Петра Павловича Дурново і одночасно — далекої родички Павла Петровича Скоропадського. Марія Олександрівна Васильчикова справді є легендарною особою. Вона належить до нащадків гетьмана Кирила Розумовського. Донька гофмейстера, з 1880 р. — фрейліна імператриці Олександри Федорівни, з 1884 р. — великої княгині Єлизавети Федорівни, її близька подруга. Після початку Першої світової війни була затримана у своєму маєтку Клейн-Вартенштейн у Глогніцу в Австро-Угорщині. З цього скористався німецький уряд, залучивши її в травні 1915 р. як посередницю у переговорах з Росією. Наприкінці 1915 р. вона повернулася до Росії з листом великого герцога Гессенського до своїх сестер — імператриці Олександрі Федорівні і вел. кн. Єлизаветі Федорівні. Після цього була відправлена на заслання, яке відбувала у маєтку своєї сестри — поетеси і перекладача Олександри Олександрівни Милорадович (у дівочтві Васильчикова) у Хорольському пов. на Чернігівщині. Там вона жила до самої революції. Згодом виїхала у свій маєток в Австрії. Родина Скоропадських декілька разів відвідувала садибу Кораллово (Караулово) неподалік Звенигорода Московської губернії, яка належала М. Васильчиковій.

Родинні альбоми, які уклала Олександра Петрівна Скоропадська, були посортовані не лише за хронологією, а й тематично. Так, зокрема, альбом під назвою «Скоропадські», в якому збереглося декілька вцілілих зображень пращурів гетьмана Павла Скоропадського, головним чином присвячений молодій родині. Поряд із світлинами інтер'єру першого помешкання Павла Петровича та Олександри Петрівни Скоропадських на Фурштатській у Санкт-Петербурзі в альбомі вміщено дитячі фотографії дітей гетьмана Марії, Єлизавети, Петра і Данила.

Альбом зі світлинами Скоропадських є унікальним зібранням фотографій родини від часу укладання шлюбу майбутнім гетьманом з Олександрєю Дурново і до революції 1917 р. Олена Павлівна Отт-Скоропадська у своїх споминах записала, що,

наскільки їй вдалося встановити, у її батьків не було весільної подорожі. За її словами, «молода пара відразу після вінчання перебралася до свого нового помешкання на Фурштатській вулиці, великої квартири на першому поверсі з одинадцяти кімнатами й допоміжними приміщеннями». Олександра Петрівна Скоропадська сфотографувала всі кімнати їхнього першого сімейного дому. Кожна світлина підписана Олександром Дурново.

Фотографії цього альбому розповідають про дитинство доньок і синів подружжя Скоропадських, подорожі та сімейні свята. Серед них, зокрема і світлини, які засвідчують перебування Олександри Петрівни Скоропадської у Красному Селі у 1900 р. Як відомо, Красне Село — район Санкт-Петербурга, околиці якого разом із долиною річки Дудергоф були визначені Олександром I для постійної літньої дислокації петербурзького гарнізону. З середини XIX ст. ця місцевість набула популярності як літня військова столиця Російської імперії, на території якої сформувався великий військово-учбовий комплекс для проведення маневрів, табірних зборів тощо. Кілька років, Олександра Петрівна Скоропадська з дітьми оселялася на дачі в Красному Селі під час літніх зборів полку, в якому служив Павло Петрович.

Варто зазначити, що Павло Петрович Скоропадський зголосився до добровільної участі у Російсько-японській війні 1904–1905 рр. За мужність і героїзм, проявлені у бойових діях, він був нагороджений орденом Св. Володимира 4-го ст. і золотою Георгіївською зброєю. Водночас він одержав відпустку і зміг запросити до Маньчжурії дружину. З цієї подорожі збереглася фотографія, де Олександра Петрівна Скоропадська сидить у паланкіні, «довкола неї стоять китайські достойники у високих гостроконечних хутряних шапках»⁵⁵.

Чимало світлин присвячено спостереженню за тим, як росли діти Скоропадських, їх оточенню та забавам. Вона багато

⁵⁵ *Отт-Скоропадська О.* Вказ. праця. — С. 370–371.

фотографувала у Тростянці й Полошках (маєтках Скоропадських)⁵⁶. Село Полошки (нині — Сумська обл.) розташоване на річці Вербовитець за 9 км від районного центру — міста Глухів. Було успадковане Павлом Петровичем Скоропадським від батька, як й інші великі землеволодіння у Полтавській та Чернігівській губерніях (Тростянець, Полошки, Ярошівка, Восковці, Дунаєць, Кубаров). У с. Полошки добувалася високоякісна глина, яка використовувалася на власному заводі для виробництва цегли. У маєтку в Полошках пройшло дитинство дітей Скоропадських. Тут вони за підтримки дорослих збудували українські хатки під стріхою, упорядкували і обробляли город (див. фото 376–377 та ін.). Тут мали змогу спілкуватися із селянськими дітьми та вивчити від них українську мову. Єлизавета Павлівна на одному з відбитків фотографії писала, що хатку діти будували самі. Поруч хатинки був город, який вона висаджувала та обробляла разом із сестрою Марією та братами Данилом і Петром. На окремих світлинах можна побачити, що старша донька гетьмана Марія, яка з дитинства мріяла стати лікарем, лікує селянських дітей. На інших світлинах діти Скоропадських разом з селянськими дітьми ловлять рибу тощо.

Останні світлини цього альбому завершуються Гетьманатом 1918 р. Варто зауважити, що за винятком фотографій інтер'єрів, всі інші невеликого, або малого розміру, переважно зроблені самою Олександрою Петрівною Скоропадською. Частина фотографій нею і прокоментовано, а також ідентифіковано осіб та вказано дату світлин. Тому ці фото альбому мають надзвичайно важливе значення для пізнання історії всіх членів родини останнього гетьмана України.

Надзвичайно інформативним є родинний альбом, в якому представлені світлини членів роду Дурново. Це одна з двох сімейних збірок, які залишилися у родині наймолодшої доньки гетьмана — Олени Павлівни Отт-Скоропадської. Значну частину складають знімки Олени Павлівни Білосельської-Білозер-

⁵⁶ Там само. — С. 339.

ської (уродженої Бібікової, у другому шлюбі — княгині Кочубей) — бабусі Олександри Петрівни Дурново по матері. Ця жінка сама по собі була легендарною особою як в історичному, так і великосвітському житті російського імператорського двору. Падчерка графа О.Х. Бенкендорфа — шефа жандармів і головного начальника III відділення Власної Його Імператорської Величності канцелярії, Олена Павлівна Білосельська-Білозерська була фрейліною, статс-дамою двору імператриці Марії Федорівни, обер-гофмейстром. У першому шлюбі з князем Еспером Олександровичем Білосельським-Білозерським мала чотирьох дітей, двоє з яких доньки Єлизавета (у заміжжі — Трубецька) та Ольга (у заміжжі — Шувалова) належали до найвищого російського аристократичного середовища. У другому шлюбі з Василем Вікторовичем Кочубеем народила двох доньок: Марію Василівну (у заміжжі — Дурново), матір Олександри Петрівни Дурново та Олену Василівну (у заміжжі — Всеволозьку). Вважалася однією з перших красунь імператорського двору, портретні зображення якої прагнули зробити як російські, так і зарубіжні митці. В альбомі поряд з оригінальними світлинами Олени Павлівни Кочубей представлені репродукції з гравюри Г. Робінсона, портрета К. Робертсона та інших її зображень.

Великий інтерес викликають світлини Олени Павлівни Кочубей у парадних сукнях обер-гофмейстера імператриці Марії Федорівни та під час офіційних балів в імператорському домі. Більшість з них підписані рукою Олександри Дурново, як то: «У зеленому бархатному вишитому золотим придворному шлейфі Обер-Гофмейстера Імператриці Марії Федорівни. На грудях портрет останньої. 1885–1886 рр.».

Варто згадати, що майбутня дружина гетьмана — Олександра Дурново через свою бабусю Олену Павлівну Кочубей була поріднена з найбільш відомими російськими аристократичними родинами. Так, зокрема вона була кузинкою Аврори Павлівни Демидової-Сан-Донато — донька Павла Павловича Демидова 2-го князя Сан-Донато (титулатура Демидових, куп-

лена ними у середині XIX ст.) та його другої дружини Олени Петрівни Трубецької (доньки князя Петра Микитовича Трубецького та княжни Єлизавети Есперівни Білосельської-Білозерської). Їм'я одержала на честь бабусі по батьковій лінії — шведсько-фінської філантропки Аврори Карамзіної. У 1892 р. Аврора Павлівна Демидова-Сан-Дonato вийшла заміж за князя Сербії Арсена Карагеоргієвича. Їх син Павло Карагеоргієвич став регентом Югославії. У другому шлюбі з графом Ніколо Джованні Марія ді Ногера Аврора Павлівна мала доньку Олену Аврору ді Ногера.

Опис світлин виходить за межі нашої теми. Ми торкнулися лише окремих сюжетів зображень, які ілюструють обраний нами сюжет. Загалом Олександра Петрівна Дурново (у заміжжі — Скоропадська) була в близьких товариських стосунках з дітьми графа Іларіона Івановича Воронцова-Дашкова — міністра імператорського двору та намісника на Кавказі, синами Миколи Петровича Балашова — обер-егермейстера, члена Державної Ради та інших відомих вельмож, близьких до імператорської родини. У дитинстві вона мала можливість відвідувати свою бабусю — княгиню Олену Павлівну Кочубей у будинку Білосельських-Білозерських на вул. Караванній. Цей палац Білосельських-Білозерських був відомий також під назвою Сергієвський палац на перехресті Караванної і Невського проспекту в Санкт-Петербурзі. Перший палац у стилі класицизму був збудований за проектом архітекторів Тома де Томона і Ф. Демерцова на замовлення Білосельських-Білозерських наприкінці XVIII ст. У середині XIX ст. будівля була перебудована в стилі необароко. Олена Павлівна Кочубей використовувала палац для проведення балів та світських вечорів. Оскільки він був розташований по сусідству з імператорським Анічковим палацом, його часто відвідували царські особи. Варто зазначити, що з 1884 р. палац належав молодшому брату Олександра III — вел. кн. Сергію Олександровичу і з того часу називається «Сергієвський».

Яке вже зазначалося, Олександра Петрівна Дурново окрім фотографій любила малювати приміщення помешкань, в яких

пройшло її дитинство. Збереглися зокрема, зроблені нею у 1892 р. копії з малюнків Садовнікова (1844 р.) малої та великої віталень її бабусі — княгині Олени Павлівни Кочубей у будинку Білосельських-Білозерських на вул. Караванній.

Сьогодні вдалося віднайти основний корпус унікальних фотографій цілої родини Скоропадських. Поряд із найбільш відомими представниками династії останнього гетьмана України на них зображені близькі особи із споріднених родів Дурново, Кочубеїв, Білосельських-Білозерських, Олсуф'євих та ін. Родинні фотографії дозволяють значною мірою охарактеризувати суспільну значущість Скоропадських наприкінці ХІХ ст. та протягом ХХ ст., визначити соціальне середовище, побут, спосіб життя родини у цілому та окремих її представників.

Аналіз світлин Скоропадських, які зберігаються у різних колекціях дозволяють зробити висновок, що російська аристократка Олександра Петрівна Скоропадська (уроджена Дурново) була справжньою опорою своєму чоловікові та душею родини, у якій панувала українська духовність, усвідомлення суспільної ролі Скоропадських в українському історичному процесі, а також у тогочасному політичному житті. Цю традицію вона передала своїм дітям.